

Lärande för inkludering i arbetsliv och samhälle. Om sociala insatser riktade till utsatta EU-migranter i Sverige

Viktor Vesterberg

Institutionen för beteendevetenskap och lärande, Linköpings universitet

ABSTRACT

Social inkludering och livslångt lärande utgör nyckelområden inom den Europeiska unionens arbetsmarknads-, utbildnings- och socialpolitiska områden. I denna artikel undersöks hur professionella inom EU-finansierade insatser riktade till utsatta EU-migranter i Sverige arbetar med att främja lärande för social inkludering för målgruppen. Analysen är inspirerad av Foucaults begreppsapparat kring styrningsrationaliteter och makt. Syftet är att bidra med kunskap om lärande riktat mot utsatta grupper som ska lära sig att bli socialt inkluderade. I artikeln analyseras vilka problembilder, utmaningar och möjligheter för lärande som lyfts fram inom EU-finansierade sociala insatser samt vilka pedagogiska rationaliteter och tekniker som ligger till grund för fostrandet av projektens deltagare. Det empiriska underlaget för artikeln är 16 kvalitativa intervjuer med personer som på olika vis är involverade i de EU-finansierade insatserna. Ett av studiens huvudsakliga resultat handlar om två olika rationaliteter för lärande som identifierats; *individorienterat lärande* samt *strukturellt inriktat lärande*. Det individorienterade lärandet handlar om fysisk och psykisk ohälsa sprungen ur projektdeltagarnas leverne. Det strukturellt orienterade lärandet handlar om att främja medborgarkunskap – kunskap om vilka rättigheter och skyldigheter som finns i Sverige och Europa – för att främja gruppens deltagande i samhällslivet och demokratin.

INLEDNING

Social inkludering som ett motmedel mot fattigdom och exkludering har beskrivits som en central del av den Europeiska unionens sociala policyer

Detta verk är en öppet tillgänglig artikel publicerad under licensen [Creative Commons Erkännande-IngaBärbetningar 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

© 2023 [Viktor Vesterberg]

ISSN: 1401-6788

DOI: <https://doi.org/10.15626/pfsvol.nr.artikelnr>

(Schierup et al., 2015). Social inkludering som policydiskurs utvecklades i Frankrike under 1970-talet och fick vidare spridning inom EU under 1980- och 1990-talen (Peters & Besley, 2014).

Sedan Sveriges inträde i EU är således social inkludering en del av svensk socialpolitisk diskurs, då den på flera sätt påverkas av EU:s begreppsapparat på det sociala området (Jacobsson & Johansson, 2019). Denna artikel handlar om hur lärande för social inkludering för utsatta och marginaliserade EU-medborgare iscensätts inom ramen för EU-finansierade sociala insatser i Sverige. Analysen tar avstamp i ett perspektiv som utgår från Michel Foucaults (2007) begreppsapparat kring styrningsrationaliteter och makt (governmentality). I linje med detta perspektiv betraktas social inkludering som en policydiskurs och som ett mål för styrningen av utsatta målgrupper. Det blir därav en empirisk fråga hur social inkludering beskrivs i det empiriska materialet.

Eftersom denna studie handlar om hur en specifik grupp av utsatta migranter ska lära sig att bli socialt inkluderade finns också beröringspunkter med etnicitets- och migrationsforskning. Inom detta forskningsfält har ett flertal studier pekat på hur vissa grupper av migranter i Sverige positioneras som avvikande på olika vis. Olika migrantgrupper har porträtterats som avvikande från förmodat ”svenska” normer vad gäller frågor som rör kön- och jämställdhet (Herz, 2019; Mulinari, 2008). Inte minst har ”andra mäns” maskuliniteter beskrivits som problematiska i relation till normer om svenskhet (Gottsén & Jonsson, 2012).

Lärande för vuxna har tidigare studerats utifrån liknande analytiska perspektiv, då inte minst i termer av livslångt lärande (se exempelvis Fejes & Nicoll, 2008; Masschelein et al., 2007). Lärande för inkludering riktat till utsatta grupper har stora likheter med områdena special- och socialpedagogik, där villkoren för integration och inkludering av många olika så kallade ”problemgrupper”, inte minst inom skolans värld, har studerats. Inom detta område menar Nilholm (2011, s. 102) att det behövs forskning om hur ”tidsandan” påverkar och hur olika professionella grupper tar sig an frågan om lärande för inkludering av marginaliserade grupper, vilket är något som undersöks i denna artikel. De EU-finansierade insatserna som studeras i denna artikel kan sägas befinna sig i ett spänningsfält mellan special- och socialpedagogisk verksamhet då de riktar in sig på frågor om exkludering/inkludering genom att skapa lärtillfällen för utsatta grupper (Cedersund et al., 2021).

Studier som tar avstamp i Foucaults tänkande för att studera vuxnas lärande i Sverige har bland annat fokuserat på hur arbetslösa disciplineras i aktiveringsåtgärder (Hörnqvist, 2008), hur arbetssökande ska lära sig bli anställningsbara (Fogde, 2008) och hur anställningsbarhet relateras till livslångt lärande (Fejes, 2014). Hur lärande för social inkludering iscensätts som styrning riktat specifikt mot utsatta grupper verkar vara ett relativt underforskat

område. Det finns dock liknande studier, där insatser för social inkludering av nyanlända i Sverige undersöks utifrån ett Foucault-inspirerat perspektiv (Fejes & Dahlstedt, 2017). Resultaten från denna studie har stora likheter med föreliggande artikel. De nyanlända i Fejes och Dahlstedts (2017) studie positioneras som i behov av kunskap för att kunna bli inkluderade i samhället. De nyanlända flyktingarna som är målgruppen i Fejes och Dahlstedts studie är dock en grupp vars förutsättningar skiljer sig en hel del åt från de utsatta EU-migranterna som är målgrupp för de insatser som studeras i denna artikel. Flyktingar som har eller har sökt uppehållstillstånd hamnar i en helt annan position gentemot välfärdsstaten då de har en rad rättigheter (svenska för invandrare, etableringsinsatser från Arbetsförmedlingen, bistånd från socialtjänst) som utsatta EU-migranter saknar. Ytterligare en studie som utgår från Foucaults tänkande har utförts av Milani et al. (2021) där de visar på hur migranter, genom olika makttekniker, socialiseras in i specifika normer och värderingar kopplade till svenskhet.

Med fokus på hur lärande riktas mot utsatta grupper inom ramen för EU-finansierade sociala insatser, bidrar denna studie med kunskap om hur lärande för inkludering sker i samhället idag. Här synliggörs vilka problembilder, utmaningar och möjligheter för lärande som informanterna lyfter fram inom dessa sociala insatser samt vilka pedagogiska rationaliteter och makttekniker som ligger till grund för formandet och fostrandet av projektens deltagare som medborgare.

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

Syftet med studien är att bidra med kunskap om lärande för social inkludering, riktat mot utsatta grupper inom ramen för EU-finansierade sociala insatser i Sverige. Utifrån Foucaults tankar om makt och styrningens rationaliteter undersöks följande frågor i artikeln:

Vilka konstrueras som lärande subjekt i de sociala insatserna som analyseras? Här diskuteras frågan om hur målgrupper för projekten benämns och definieras.

Varför ses de lärande subjekten (målgrupperna) som i behov av lärande? Här diskuteras frågan om hur målgrupperna framställs som problematiska i relation till lärande samt hur deras problemsituation porträtteras.

Vad är det som de lärande subjekten (målgrupperna) anses vara i behov av att lära sig? Här diskuteras frågan om vad målgrupperna konstrueras som varandes i behov av för kunskaper, färdigheter och mentaliteter.

I den avslutande diskussionen relateras ovanstående frågor till de förutsättningar för att främja lärande för målgrupperna som lyfts fram av informanterna.

EU-KONTEXTEN

Friheten för EU-medborgare att röra sig inom unionens gränser tenderar att lyftas fram i positiva ordalag, inte minst när det gäller människors möjligheter att studera och arbeta i olika länder. Gällande fattiga medborgares rörlighet har dock denna rättighet betraktats mer som ett socialpolitiskt problem (Juverdeanu, 2021). Fattiga och marginaliserade EU-medborgare från unionens östra medlemsländer, inte sällan med romsk identitet, som befinner sig i Sverige för att söka uppehälle är en av de mest utsatta grupperna i samhället idag. En rad olika åtgärder och insatser riktas mot denna målgrupp, med hopp om att kunna stödja och underlätta deras situation på olika vis. Vad gäller fattiga människor med romsk identitet, så har denna grupp konstruerats som ett socialt problem i Sverige och Europa under lång tid (Montesino Parra, 2002; Selling, 2013; van Baar, 2018; Yildiz & De Genova, 2017).

Lärande är också en central del av EU:s policydiskurs där EU-medborgare uppmanas att se på sig själva som aktiva människor som är engagerade i sitt eget livslånga och livsvida lärande (Simons & Masschelein, 2007; Popkewitz et al., 2007). EU-parlamentet, Europeiska rådet och EU-kommissionen har tillsammans formulerat ett policydokument som fastslår *tjugo pelare för sociala rättigheter* i EU. Den första av dessa tjugo pelare handlar om livslångt lärande och här proklamerar att

Everyone has the right to quality and inclusive education, training and life-long learning in order to maintain and acquire skills that enable them to participate fully in society and manage successfully transitions in the labour market. (European pillar of social rights, 2022, s. 11)

Den nära kopplingen mellan arbetsmarknad och lärande i citatet ovan indikerar att diskursen kring social inkludering i EU till stor del handlar om att vara delaktig på arbetsmarknaden. Enligt denna policydiskurs är det en viktig uppgift för marginaliserade och arbetslösa grupper i samhället att lära sig att bli anställningsbara (Tuschling & Engemann, 2007; Edwards et al., 2001).

Sociala insatser för att stödja utsatta EU-migranter som befinner sig i Sverige, utan rätt att få stöd från socialtjänsten, är en målgrupp som bland annat EU-fonden FEAD (Fonden för europeiskt bistånd för dem som har det sämst ställt) har fokuserat på att finansiera. Denna målgrupp utgör på många sätt en motsats till de ideal om den framgångsrika aktiva och deltagande medborgaren som länge präglat den politiska debatten i Sverige och övriga Europa (se exempelvis Dahlstedt, 2009; Borevi et al., 2017). FEAD var verksam i Sverige under 2014–2020 och löd under svenska ESF-rådet, den myndighet som administrerade fondens medel i Sverige. Det empiriska fokuset för denna artikel är just sociala insatser finansierade av FEAD. De FEAD-finansierade projekten har i huvudsak två fokusområden; Hälsa och

samhällsorientering. Detta fokus på samhällsorientering kan förstås utifrån vad som har kallats för ”the civic turn” (Borevi et al., 2017) inom inkluderingsinsatser riktade till migranter, där insatser och policy handlar mycket om medborgarkunskap och att fostra ”goda medborgare” på olika sätt.

Inom EU fanns två spår som medlemsstaterna kunde välja mellan vad gäller FEAD:s inriktning nationellt. Det första spåret handlade om att ge materiellt stöd såsom mat och kläder till fattiga och utsatta grupper. Det andra spåret, som bland annat Sverige valde, handlade om att tillhandahålla stöd för social inkludering (EU-kommissionen, 2015). I Sverige utformades FEAD:s verksamheter utifrån de riktlinjer som EU-kommissionen angav i sitt övergripande styrdokument för fonden på EU-nivå. Målet för FEAD i Europa var att finansiera projekt för att stödja de som har det sämst ställt i samhället. I Sverige har denna grupp definierats som utsatta EU-migranter som befinner sig i Sverige, men som inte har tillgång till försörjningsstöd.

Olika fonder, såsom FEAD, utgör EU:s främsta verktyg för att utöva inflytande över medlemsländernas politik inom olika områden. EU:s inflytande på medlemsländernas politik är sällan av tvingande karaktär utan går mer ut på att sprida policydiskurser genom exempelvis finansierandet av olika välfärdsprojekt (Jacobsson & Johansson, 2019). Policybegrepp, såsom social inkludering och livslångt lärande, betraktas i artikeln som diskurser genom vilka EU utövar politiskt inflytande över medlemsländerna (se Jacobsson & Johansson, 2019).

METOD FÖR DATAINSAMLING OCH EMPIRISKT MATERIAL

Den empiriska sammanhang som utforskas i denna artikel utgörs alltså av FEAD-finansierade välfärdsprojekt i Sverige. Olika aktörer kunde söka medel för att bedriva verksamhet enligt fondens riktlinjer.

För att försvåra identifikation av informanterna så ges medvetet relativt vag information om projekten. För att ändå ge läsaren en förståelse kring vad det är för typ av projekt som studerats så ges här lite bakgrundsinformation. De fem projekt som studerats i denna studie bedrivs av kommuner, Svenska kyrkan, frikyrkosamfund och organisationer inom civilsamhället. Vissa projekt jobbar med uppsökande verksamhet och har då projektpersonal ute på ”gator och torg” som kontaktar personer ur målgruppen direkt. Andra projekt når sina deltagare genom att besöka lokaler, exempelvis kyrkor eller härbärgen, där de vet att personer ur målgruppen brukar befinna sig. De aktiviteter som projekten bedriver varierar också en hel del, men det handlar till stor del om informationsaktiviteter såsom hälsoinformation och samhällsorientering. Utöver detta kan projektaktiviteterna handla om mer praktiska saker såsom möjlighet att tvätta kläder och duscha. Något av projekten ägnade sig också åt undervisning i digital kompetens, såsom att hantera e-post. Medarbetarna inom projekten kan i varierande grad ha sin arbetstid i projektet.

Vissa är heltidsanställda inom sitt projekt, medan vissa utför andra arbetsuppgifter på delar av sin tjänst. Volontärer utgör också en viktig resurs för projekten, exempelvis i form av vårdpersonal som på frivillig basis håller i vård- och hälsoinformation. Lokaler där projekten bedriver sin verksamhet benämns ofta ”träffpunkt” eller liknande och varierar i hur de ser ut. Det kan vara i en kyrka, i en kommunal lokal eller liknande.

Det empiriska underlaget för denna studie består av 16 kvalitativa intervjuer med personer som på olika vis är involverade i FEAD-finansierade projekt. Under tiden för intervjuerna var fem FEAD-finansierade projekt aktiva i Sverige. Representanter för alla fem projekt har intervjuats och projekten var utspridda över landet, såväl i större städer som små orter och på landsbygd. Intervjuerna genomfördes under åren 2018 och 2019. Jag har intervjuat projektledare (åtta intervjuer), projektmedarbetare (en intervju), representanter för projektens styrgrupper (tre intervjuer), projektkoordinator och samordnare (två intervjuer), anställda på ESF-rådets huvudkontor (två intervjuer), där FEAD:s medel förvaltas. Dessa olika positioner har i varierande grad direktkontakt med projektens målgrupper. Projektmedarbetare är den grupp av informanter som har mest frekvent direktkontakt med målgrupperna. Även vissa av de projektledare som intervjuats deltog i projektens vardagliga, praktiska aktiviteter, medan andra hade en mer administrativ och samordnande roll. Styrgruppsmedlemmar och tjänstepersoner på ESF-rådet hade inte kontakt med målgruppen i sitt vardagliga uppdrag. Vad de intervjuade hade gemensamt var att de alla, från sina olika perspektiv, hade god inblick i projektens verksamheter. Urvalet av informanter skedde således utifrån att samtliga hade ingående kännedom om de verksamheter där de var engagerade. Projektledare, som är den kategori som jag intervjuat mest, har insikter både i sina projekts strategiska verksamhet och projektvardagen, samt är de som har kontakten med FEAD och därmed även har kännedom om fondens övergripande ambitioner.

Intervjuerna varade cirka 1–2 timmar, spelades in och transkriberades. Sammanlagt antal sidor transkriberad text uppgår till 276 Word-sidor. Efter transkribering kodades utskriftarna med hjälp av dataprogrammet NVivo. Koderna skapades utifrån noggrann läsning av intervjuutskriftarna som kategoriserades med utgångspunkt i forskningens frågeställningar, intervjufrågor, men också mer öppet genom utsagor som kom från informanterna själva.

Intervjuerna var semistrukturerade i den meningen att de följde ett antal teman som var baserade i forskningens frågeställningar. Under intervjuerna bad jag informanterna att reflektera kring deras projekts relation till olika policybegrepp som är framträdande inom EU såsom *livslångt lärande*, *social inkludering* och *delaktighet*. Vidare kretsade intervjuerna kring frågor om hur de praktiskt arbetade med lärande och social inkludering, vilka deras målgrupper var samt vad de såg som deras målgruppers huvudsakliga problem och behov. Intervjuerna genomfördes enligt Vetenskapsrådets etiska riktlinjer för

samhällsvetenskaplig- och humanistisk forskning, vilket i korthet innebär att informanterna informerades om studien och dess syfte. Informanterna informerades om att de när som helst kunde avbryta intervjun, att de kommer att vara avidentifierade i studien samt att intervjumaterialet endast kommer att användas till forskningsändamål. Jag har praktiserat en relativt långtgående avidentifiering av projekt och informanter då det inte är särskilt många genomförda intervjuer, inom ett fåtal projekt, vilket kan underlätta identifiering av forskningspersoner. Studien har genomgått etisk granskning och godkänts av regional etikprövningsnämnd.

En potentiell brist med denna studie handlar om att projektdeltagarna själva, utsatta EU-migranter, inte har intervjuats. Det huvudsakliga skälet till detta var att jag avråddes av projektledare inom FEAD-projekt att genomföra intervjuer med deras målgrupper. Avrådan motiverades med att det fanns en rädsla för att det förtroende projekten hade skapat inom målgruppen kunde raderas om det kom någon för projektdeltagarna okänd person och ställde frågor.

Utöver intervjuerna har en nyckelpolicy i form av FEAD:s (2018) operativa program analyserats. FEAD:s (2018) operativa program är den svenska nationella tolkningen av EU-kommissions (2015) riktlinjer kring vad FEAD:s verksamheter ska fokusera på i EU. I analysen av policy undersöks den politiska diskursen kring hur målgruppen framställs i relation till sociala problemrepresentationer. Jag ser det som viktigt att studera politiska ambitioner i form av policydiskurser, i relation till hur dessa iscensätts och resoneras om i praktiken, av de som är satta att förverkliga de politiska ambitionerna (se Bacchi, 2009; Brady, 2014; Clarke, 2017).

ANALYTISKT PERSPEKTIV

Studien utgår från ett analytiskt perspektiv som tar avstamp i Michel Foucaults (2007) tankar om styrningsrationaliteter (governmentality) och makt. Med rationalitet avses i detta hänseende bestämda sätt att resonera kring styrningens mål och medel. Makt handlar här om att kunna styra och forma andras viljor och beteenden. I denna artikel handlar styrningen och därmed lärandet om att förmå målgrupperna att närma sig vad som i projekten definieras som social inkludering. Styrningen riktas mot målgrupperna, det vill säga de som ska lära sig att bli socialt inkluderade, men en lika central aspekt av ”styrningens konst” handlar utifrån ett governmentality-perspektiv om självstyrning – att förmå målgrupperna att styra sig själva i önskvärd riktning (se Foucault, 1991).

Foucaults begreppsapparat kring makt och styrning lämpar sig väl för att analysera lärande då perspektivet i mångt och mycket handlar om att studera hur vi påverkar varandras och våra egna beteenden, sätt att tänka och vara (Foucault, 2007). I analysen tas fasta på hur målgruppen styrs mot social

inkludering, vilka pedagogiska rationaliteter som ligger till grund för lärandet och vad målgruppen ska lära sig för att kunna bli inkluderade i samhället. Utifrån detta perspektiv blir lärande alltså en fråga som kretsar kring styrning och makt, vilket ligger nära tanken om att pedagogik i grunden är en fråga om påverkansprocesser, ibland benämnt som fostran eller uppfostran (Nilsson Sjöberg, 2018; Olesen & Pedersen, 2004; Svensson, 2014). Styrningen och maktutövningen kan analyseras utifrån olika perspektiv, där begreppet *biomakt* har använts för att fokusera på en mer övergripande nivå med huvudfokus på hur befolkningar styrs och formas. Biomakten är produktiv i den meningen att den är inriktad på att förbättra exempelvis folkhälsan eller vissa målgruppers livskvalitet (Milani et al., 2021). Disciplinering och mikromakt är begrepp som används för att mer i detalj analysera hur enskilda individer formas och styrs genom olika styrningstekniker (Dean, 2010). I föreliggande analys använder jag begreppet *biomakt* för att belysa det som jag benämner *strukturellt orienterat lärande* samt *mikromakt* och *disciplinering* för att undersöka hur individen fostras och styrs som lärande subjekt. Lärande som styrning handlar således om att påverka andras och sina egna beteenden i önskvärd riktning (Foucault, 1991, 2007; Rose, 1999). I artikeln fokuseras på lärpraktiker som iscensatts för att underlätta för utsatta grupper att bli inkluderade i samhället och i arbetslivet.

ANALYS

De tre frågeställningar (lärandets vilka, varför, vad) som beskrivits ovan är rotade i den analytiska tradition som bygger på Foucaults tankar om styrningens rationaliteter (Dean, 1996; Foucault, 1983). Frågeställningarna utgör också grunden för analysens disposition där de tre frågorna diskuteras var för sig.

Vilka ska lära sig?

Den inledande frågan i analysen handlar om *vilka* som är föremål för lärandet. Här undersöks hur FEAD och projekten konstruerar sina målgrupper som ska förmås att bli socialt inkluderade? Att konstruera målgrupper för sociala insatser handlar till viss del om att utöva biomakt, om att definiera en del av befolkningen som lämplig måltavla för olika insatser. I policydokumentet som sätter ramarna för FEAD-finansierad verksamhet i Sverige benämns målgruppen på några olika vis. Återkommande är dock beskrivningar av målgruppen som utsatta EU-medborgare, vilka positioneras som icke ekonomiskt aktiva och som en grupp som inte har rätt till bistånd från socialtjänsten, något vi ser i citaten nedan.

Personer som är icke ekonomiskt aktiva EU/EES-medborgare
och som vistas tillfälligt i Sverige och inte har rätt till bistånd från

socialtjänsten enligt socialtjänstlagen. (FEAD, 2018, s. 2)

Målgruppen för FEAD är socialt utsatta personer som vanligtvis inte kan erhålla stöd och hjälp enligt socialtjänstlagen. (FEAD, 2018, s. 10)

Utifrån ovanstående formulering kan vi göra tolkningen att målgruppen positioneras som exkluderad från såväl den ordinarie arbetsmarknaden, då de beskrivs som icke ekonomiskt aktiva, som från den generella välfärden då de inte har rätt till bistånd från socialtjänsten. I FEAD:s operativa program konstrueras alltså målgruppen i termer av dess bristande tillgång till välfärd och dess prekära ekonomiska villkor. Något som framkommit under intervjuerna med de professionella som jobbar direkt gentemot målgruppen handlar om huruvida målgruppen ska betraktas som varandes romer eller inte. Under en intervju med en representant från Svenska ESF-rådet, som jobbar med FEAD, så var svaret på detta väldigt tydligt då hon menade att de inte ska finansiera ”roma-projekt”. För de professionella som möter målgruppen i sina projekt handlar denna fråga i mångt och mycket om att romer formellt inte är en uttalad målgrupp, men att det i praktiken ofta är fattiga romer från Rumänien och Bulgarien som deltar i projekten: ”Det är viktigt, det hade jag lite problem med från början för att målgruppen är ju socialt och ekonomiskt utsatta EU-medborgare, eller EU-migranter. Det behöver inte alls vara romer” (Projektledare FEAD-projekt 1).

I citatet ovan ser vi att informanten har en liknande konstruktion av målgruppen som den som formulerades i policy – socialt och ekonomiskt utsatta EU-migranter – som inte nödvändigtvis har något med romer att göra. Ett liknande resonemang, från samma intervju, visar dock med tydlighet att målgruppen i praktiken uppfattas som romer.

Forskare: Vad kallar ni deltagarna? Vilka är de liksom? [...]

Informant: Ja, de är ju de som är mest socialt, ekonomiskt och socialt utsatta. [...] Och de facto, de vi möter är ju från Rumänien och romer. [...] Till exempel, [ett annat] FEAD-projektet [...] har ju jobbat mycket med just den romska frågan, så de lyfter det fokuset och det tyckte jag var lite märkligt i början för det är inget romaprojekt vi har, men sen visar det sig att nästan alla våra deltagare är romer och då på något sätt så vävs ju det in ändå. (Projektledare FEAD-projekt 1)

Det finns alltså en dubbelhet här. Vi kan se en ovilja att utifrån etnokultur konstruera just romer som målgrupp, men då projektdeltagarna i praktiken ofta identifierar sig som romer, så är detta något som i hög grad kan präglade verksamheten. Exempel på hur ”romskhet” kan uppmärksammas i projekten är att fira den romska nationaldagen, eller som informanten nedan uttrycker

det, att romskhet har ett särskilt, historiskt förankrat förklaringsvärde för varför målgruppens situation är som den är.

Eftersom många [i vår målgrupp] ändå *är* romer, så finns det liksom en lång historia och bakgrund och ibland förklaringar till varför folk är på ett visst sätt, eller varför det är som det är, eller, det är ändå en viktig aspekt att ta med i sitt arbete, om så är fallet. (Samordnade FEAD-projekt 2)

Enligt denna informant är det således viktigt att ta i beaktande att målgruppen i praktiken ofta identifierar sig som romer. En annan informant beskriver att kombinationen av att vara arbetslös, fattig och rom är något som behöver uppmärksammas då det inte är detsamma som att endast vara fattig.

Ja, vi tänker väl [...] att fattigdom slår ju mot alla, [...] [Men] att vara rom och söka arbete, att det syns på en att man är rom när man söker arbete i Sverige eller om det inte gör det, gör skillnad för chanserna att få jobb. [...] Det är ganska tydligt att det är så, och då är det ganska schysst att vara medveten om de problemen, inte vara så här ”det är samma för alla fattiga”. Ungefär där landar vi. (Projektledare FEAD-projekt 3)

Detta är ett spänningsfält som alla FEAD-projekten behöver navigera, där en del lägger mer fokus på etnokultur i termer av romskhet och andra tonar ner den delen för att, i linje med policyn, mer betona socioekonomiska aspekter. Sammantaget kan vi alltså säga att den grupp som är föremål för de lärpraktiker som studeras i denna artikel konstrueras som utsatta och exkluderade på flera olika vis. Dels porträtteras de som utsatta för diskriminering och rasism med utgångspunkt i deras etnokulturella identitet, dels som socioekonomiskt utsatta på grund av exkludering från arbetslivet och välfärden.

Varför ses målgrupperna som i behov av lärande?

I det följande diskuteras frågan om hur målgrupperna framställs som problematiska i relation till lärande samt hur deras problemsituation porträtteras i policy och intervjuer med professionella. Med andra ord vrider och vänder jag här på frågan om *varför* målgruppen anses vara i behov av lärande, och då mer specifikt lärande kopplat till just social inkludering som är en central princip för hela FEAD:s verksamhet i Sverige (FEAD, 2018, s. 9). I policyn beskrivs målgruppen återkommande i termer som målar upp en ytterst prekär livssituation. ”Socialt utslagna”, ”utsatta”, ”utestängda” och ”fattiga” är termer som används i FEAD:s Operativa program för att beskriva situationen för dess målgrupper. Liknande beskrivningar återfinns också i de berättelser om målgruppen som framkommit under intervjuerna med de professionella:

Forskare: Som du ser det, vad är [målgruppens] främsta problem som de brottas med?

Samordnare: Ja, det är väl fattigdom skulle jag säga. Ingen eller låg utbildningsgrad. Sociala problem. [...] Ja, våld, alkohol. (Samordnare FEAD-projekt 2)

Genom beskrivningar av sociala problem kopplat till målgruppen framgår det alltså från såväl policy som intervjuer att målgruppens situation konstrueras som problematisk på flera vis. Målgruppens sociala problem anses av de professionella försvåra möjligheterna för lärande, vilket tydligt uttrycks när en projektledare menar att ”det är väldigt svårt att ge information till någon som är trött, kall och hungrig” (Delprojektledare FEAD-projekt 1). En del av problematiken beskrivs också återkommande som en bristfällig kunskap hos målgruppen vad gäller deras rättigheter och skyldigheter som medborgare. Exempelvis positionerar en informant målgruppen som i behov av medborgarkunskap, då de i projektet behöver ”informera om skyldigheter och rättigheter utifrån EU-medborgarskap [och] samhällsinformation” (Delprojektledare FEAD-projekt 1).

En orsak till att målgruppen positioneras som i behov av lärande handlar således om en upplevd kunskapsbrist vad gäller innebörden av EU-medborgarskapet. Nedanstående uttalande från en informant ger ytterligare ett intressant perspektiv på frågan om målgruppens status som EU-medborgare.

Men det här är ju människor som många gånger inte ser sig själva som EU-medborgare. De känner sig exkluderade från EU på det sättet. [...] Och känner du dig inte som en EU-medborgare då kommer du ju inte heller dra nytta av rättigheterna eller kanske inte heller adressera skyldigheterna. (Projektledare FEAD-projekt 4)

En av de mest centrala rättigheterna som brukar kopplas till EU-medborgarskapet är rätten att röra sig fritt inom unionens gränser. Målgruppen för FEAD-projekten konstrueras också återkommande som väldigt rörlig. Beskrivningar av målgruppens mobilitet är som regel inte präglade av den positiva bilden som generellt målas upp kring den fria rörligheten inom EU, där tanken är att EU-medborgare söker sig till andra länder för studier och arbete. När det gäller FEAD-projektens målgrupper blir rörligheten i stället till något problematiskt (Juverdeanu, 2021). Projektdeltagarna positioneras som undflyende och oberäkneliga, vilket i sin tur försvårar arbetet med att skapa lärande genom att upprätthålla tillitsfulla relationer. Att inte veta hur många deltagare som närvarar i dina läraktiviteter är något de professionella påtar som problematiskt för lärandet: ”Ena gången kan vi ha fyrtio personer här och nästa gång kan vi ha två, eller tio, eller femton” (Projektledare FEAD-projekt 1).

Som vi ser så beskrivs det som problematiskt för de professionella att, på ett hållbart sätt, planera verksamheten då de har stora svårigheter att uppskatta hur många deltagare de ska ha vid olika tillfällen, något som påverkar vilken typ av läraktiviteter som framstår som motiverade. Även under en intervju med en myndighetsperson från Svenska ESF-rådet som arbetar med FEAD-fonden framställdes målgruppens rörlighet som ett problem för verksamheterna, inte minst i termer av att mobiliteten i sig försvårar möjligheterna att bygga relationer med projektdeltagare.

Men det är ju knepigt med en grupp som är så mobil. Som inte finns på samma plats under en längre tid, som kan försvinna och inte komma och inte finns och byter så där va, när man inte ens vet var de bor. Ena dagen bor man där och sen kommer man dit, då kanske polisen har varit där och dragit iväg med dem eller så har de dragit av andra skäl. Du kanske inte har telefonnummer, så du kan inte få tag på dem, så hur ska man då bedriva den delaktighetsprocessen med folk som man har svårt att få någon relation till? (FEAD:s representant, Svenska ESF-rådet)

Målgruppens rörlighet anses av informanten försvåra möjligheterna att bygga relationer, något som kan anses viktigt i all form av lärande (Aspelin & Johansson, 2017). Det är inte bara relationen mellan de professionella och målgruppen som ses som problematisk. Även relationer *inom* målgruppen beskrivs av de professionella som i behov av styrning och fostran, inte minst i termer av jämställdhet. En projektledare uttrycker det som att de lär sig om ”manlighet och normer” när de i projektet ger ”information om familjebildning och preventivmedel” (Projektledare FEAD-projekt 1). Just jämställdhet betraktas som något centralt inom FEAD och i det operativa program framkommer att projekten är ålagda att jobba med jämställdhetsintegrering (FEAD, 2018, s. 5). Projekten ska beakta jämställdhet mellan kvinnor och män i sitt arbete gentemot målgruppen. Detta har visat sig under intervjuerna också vara något som de professionella tagit fasta på, då de ämnar

(...) lyfta kvinnors rättigheter, informera om kvinnors rättigheter eller inspirera. Prata om, inte prata om normer, som någon slags föreläsning, men att om det till exempel är en kvinna som vill söka arbete, så behöver man inte bara fokusera på det som de tänker att ’det här ska kvinnor göra’ utan det finns också andra saker som kvinnor kan göra. Det är jättesvårt det där, men man får jobba där man kan. (Samordnare FEAD-projekt 2)

Här ser vi att lärande för jämställdhet kan tolkas av de professionella som att projektdeltagarna ska lära sig om kvinnors rättigheter. Den intervjuade projektsamordnaren pratar utöver om lärandet om rättigheter också om att vidga normer för vad som, inom målgruppen, anses legitimt för kvinnor att

arbeta med. Detta relaterar till hur målgruppens kultur återkommande porträtteras som patriarkal.

Det här med strukturerna i deras grupper [...] det är just det här traditionella, de har en viss tradition där kvinnan ska skaffa barn ganska tidigt, där männen är väldigt involverade [...] i det här vad kvinnan ska göra och inte göra. [...] Vi ser att kvinnan aldrig pratar när männen är där. Det finns en sån där maktstruktur i gruppen. (Delprojektledare FEAD-projekt 1)

Målgruppernas värderingar beskrivs som traditionella i synen på könsroller, inte minst gällande kvinnornas roll som barnafödande. Mönstret om en traditionell syn på kvinnligt och manligt i målgruppen blir tydligt även senare i samma intervju, där skolgång och arbete kopplas till männen och kvinnors roll återigen relateras till barnafödande.

Kvinnorna har en viss uppgift och män har en viss uppgift och det är inte så konstigt. Det är väldigt många kulturer som är så. I deras är det så, sen är det inte så enkelt. [...] Men det är en typisk patriarkalisk struktur. Om man tänker så, där män och pojkar går till skolan, är de som försörjer familjen och kvinnor har en annan uppgift. Så. Det kan göra att en ung kvinna är väldigt utsatt och måste kanske skaffa fler barn tills det blir en pojke, ibland. (Delprojektledare FEAD-projekt 1)

För de professionella som uppfattar sin målgrupps värderingar kopplade till kön och genus på så sätt som beskrivits ovan framstår arbetet med att lära om jämställdhet som en svår uppgift.

Sammantaget ser vi alltså hur spänningarna mellan de jämställdhetsideal som ska förmedlas enligt FEAD:s policy och vad som uppfattas som de traditionellt patriarkala ideal som sägs prägla målgruppen gör arbetet med jämställdhetsintegrering både svårt och viktigt enligt projektpersonal.

För att sammanfatta diskussionen kring *varför* målgruppen ses som i behov av lärande kan vi konstatera att projektdeltagarna positioneras som problematiska i termer av sociala problem såsom fattigdom, utestängning och utsatthet, vilket anses försvåra för projekten att skapa lärande miljöer. Därtill konstrueras målgruppens kunskap om rättigheter och skyldigheter kopplat till EU-medborgarskapet som bristfälligt, vilket är något som även tidigare forskning har lyft fram som centralt i konstruktionen av målgrupper (se exempelvis Shapiro & MacDonald, 2017). Målgruppens mobilitet är också något som uppges motverka möjligheterna att skapa varaktiga relationer till projektdeltagare, vilket försvårar lärandet i projekten (Aspelin & Johansson, 2017). Slutligen har vi också sett hur målgruppen framställs som i behov av att lära sig om jämställdhet. Konstruktionen av migranter som i behov av att lära om jämställdhet känns också igen från tidigare forskning, där jämställdhet inte sällan kopplats till svenskhet (Herz, 2019; Krifors, 2022; Mulinari, 2008).

Vad ska målgrupperna lära sig?

I det följande undersöks frågan om *vad* målgrupperna anses vara i behov av att lära sig, vilka kunskaper, färdigheter och mentaliteter som fostras i projektens verksamheter.

I FEAD:s Operativa program framgår att ambitionen från Svenska ESF-rådets håll är att projekten ska ha två huvudsakliga fokusområden; Hälsa och samhällsorientering.

Aktiviteterna i det operativa programmet är; 1) av samhällsorienterande karaktär, 2) av hälsofrämjande karaktär. [...] Med samhällsorienterande insatser avses exempelvis:

- Information om villkor, rättigheter och skyldigheter i det svenska samhället.
- Tolkning och översättning av nödvändig information,
- Grundläggande språkundervisning,

[...]

- Lärande mötesplatser

[...]

Med hälsofrämjande insatser avses exempelvis:

- Insatser för att tillhandahålla möjligheter för personlig hygien samt insatser för att dagliga rutiner ska kunna upprätthållas,
- Information och andra insatser som syftar till att förbättra hälsa eller förebygga ohälsa. (FEAD, 2018, s. 9)

Följaktligen kretsar mycket av projektens aktiviteter kring dessa teman, även om de ibland innefattar olika aspekter som inte på ett självklart vis ryms inom områdena hälsa och samhällsorientering. Vad gäller just samhällsorientering kan vi se att rättigheter och skyldigheter samt frågor kopplade till språk är framträdande i policydokumentet. Dessa insatser ska iscensättas inom ramen för vad som i policyn (FEAD, 2018, s. 9) kallas ”lärande mötesplatser”. Temat med rättigheter och skyldigheter är, som vi också sett ovan, något som projekten tagit fasta på, på olika vis. Nedan beskriver en delprojektledare hur de arbetar med att lära projektdeltagarna om rättigheter.

I stort, så såg vi inkludering på det sättet att när du vet vilka rättigheter du har, att du faktiskt har rätt till tolk om du hamnar på akuten och du *ska* be om tolk, för det är det som är grejen. Att du har rätt när du är gravid, att gå och kolla dig här också och du har rätt till tolk. Sen att visa hur man kommer själv till sjukhuset, utan att ta dem i handen, som de flesta frivilligorganisationerna och socialtjänsten gjorde. [...] Så det är en sorts inkludering. (Delprojektledare FEAD-projekt 1)

I citatet kopplas arbetet med att lära om rättigheter till både målet om social inkludering och om att främja hälsa, då rättigheten relateras specifikt till att målgruppen ska lära sig om vilka rättigheter de har inom sjukvården, och att faktiskt kunna utnyttja dessa rättigheter. Ytterligare ett område som i såväl policy som av de professionella kopplas till inkludering och samhällsorientering är *egenmakt* och *delaktighet*. I det analyserade policydokumentet formuleras att målet med de finansierade projekten är ökad egenmakt och delaktighet för målgrupperna: ”Det övergripande målet för det operativa programmet är att socialt utsatta personers förutsättningar för social delaktighet och egenmakt ska öka” (FEAD, 2018, s. 6).

Däremot ges inte i policydokumentet några mer substantiella beskrivningar kring *vad* egenmakt och delaktighet är tänkt att innebära eller hur det skulle kunna uppnås. Dessa frågor var dock något som diskuterades relativt ingående med de professionella som intervjuats i studien.

Vi försöker ge utbildning eller kompetenshöjning för att öka deras sociala inkludering och stärka deras egenmakt. Så frågorna när det gäller samhällskunskap, så är det ju frågor som handlar om hur du kan påverka din egen situation, vilka rättigheter har du och vilka skyldigheter har du. Det är fokuset. (Projektledare FEAD-projekt 4)

Det är återkommande att de professionella ligger mycket verksamhetsnära i sina resonemang kring *vad* delaktighet och egenmakt kan innebära för projektens deltagare. Egenmakt fungerar här som en slags mikromakt för att styra den enskilde individen då det handlar om att tillägna sig kunskap om *sina egna* rättigheter, skyldigheter och stärka *individens förmåga* att påverka *den egna* situationen. Även om det inte är särskilt vanligt förekommande i intervjuerna så framkommer det att vissa professionella kopplar deras arbete med delaktighet till mer strukturella samhällsfrågor om utveckling och demokrati för befolkningen, alltså mer av ett biomaktsperspektiv.

Då tänker jag att det handlar om behovsdriven *utveckling* och användarvänliga insatser och som sagt, delaktighet i vadå? Ja, det är väl också ett sånt där, det är som ett fundament i en *demokrati*, att man känner sig *delaktig*. (Direktör styrgrupp FEAD-projekt 2)

Återkommande är beskrivningar om delaktighet som ett sätt att involvera målgruppen i projektens göromål och utformning – alltså deltagande i själva projektverksamheten snarare än i samhället eller på arbetsmarknaden. På så sätt anser projektledaren nedan att delaktighet blir något hanterbart, något de kan jobba med i sin projektvardag.

Det är lite lättare för oss att hantera, delaktighet. För det har vi tolkat som delaktighet i projektet. Att de ska vara med och styra liksom, där har vi

haft en väldigt nära samverkan med målgruppen. Vad är de intresserade av? Vad behöver de? (Projektledare FEAD-projekt 1)

Delaktighet beskrivs alltså återkommande som ett sätt att lära målgrupperna att styra sig själva genom att involveras i den verksamhet de ingår i. Denna typ av självstyrning (se Foucault, 2007), att projektdeltagarna själva involveras i utformningen av verksamheten, är något som är vanligt förekommande i intervjuerna när frågan om hur lärande kan främjas för målgruppen diskuteras. Utifrån ett governmentality-perspektiv är självstyrning en lika central del av ”styrningskonsten” som styrning av andra (Foucault, 1991).

Ytterligare ett spår som framkommit i det analyserade policydokumentet (FEAD, 2018, s. 9) handlar om att ”grundläggande språkundervisning” kopplas till samhällsorientering. Denna rationalitet handlar om att språkliga brister hos målgruppen framstår som ett hinder för lärande. Det handlar inte bara om att målgrupperna och de professionella inte pratar något gemensamt språk, vilket i och för sig också framhävs som ett dilemma av de professionella. Att inte kunna läsa och skriva, på något språk alls, framställs av följande informant som ett hinder för lärande: ”De kan ju inte läsa. Det måste jag säga, vi har ju mött människor som aldrig har hållit i en penna. Som inte, så här, de känner igen det som bilder, inte som text” (Projektledare FEAD-projekt 4).

Även om bristfällig läs- och skrivkunnsighet lyfts fram som ett grundläggande hinder för möjligheterna att skapa lärande för målgruppen, så finns det ytterligare dimensioner av den språkliga frågan. Målgruppen beskrivs nedan som i det närmaste vara i avsaknaden av språk över huvud taget.

Alltså de kan inte språket, ofta kan de *inget* språk, såsom vi definierar ett språk, att det ska vara en ordbok liksom, utan det är ofta någon form av bland-, kreolskt språk med Romani chib och turkiska, rumänska, bulgariska. [...] Det är ju ett grundläggande problem, språket. Hur ska vi kommunicera med en person som inte har ett språk som man kan få en tolk till? Även om vi har jättebra tolktjänst. (Projektledare 1 FEAD-projekt 5)

Trots goda möjligheter för att tolka, så lyckas projektarbetarna alltså inte alltid att kommunicera språkligt med sin målgrupp, enligt informanten. Mot bakgrund av dessa utsagor om språkproblem så framstår riktlinjerna i policyn om ”grundläggande språkundervisning” (FEAD, 2018, s. 9) som tidvis svår för de professionella att bedriva inom ramarna för projektens vardag.

Hälsofrämjande insatser är också ett tema som föreskrivs i FEAD:s operativa program. När detta tema diskuteras under intervjuer med de professionella kommer hälsa att handla bland annat om vikten av att lära sig att sköta sin hygien.

Många av de här kanske sover ute i bilar, i tält och i husvagnar där man inte har möjlighet till hygienutrymmen och också att tvätta kläder och duscha. Så vi tänkte att vi behöver både den här basala, hygienmöjligheter, tvätta kläder, men sen också information. Så vi behövde en sån plats tänkte vi. (Styrgruppsmedlem FEAD-projekt 2)

Just hälsa och hygien är återkommande teman i den socialpolitiska debatten rörande fattiga människor, inte minst de med romsk identitet (Montesino Parra, 2002; Selling, 2013). Vikten av att hålla sig hel och ren framställs som något som målgruppen för FEAD-projekten också behöver lära sig.

Här behöver vi ju lägga tid på att prata om hur du faktiskt tvättar och tar hand om dina fötter, därför du vet inte det. Du måste byta strumpor, du måste vara torr om fötterna, hela det. (Projektledare FEAD-projekt 5)

Att lära målgruppen om personlig hygien, som att tvätta fötter och byta strumpor, handlar om att utöva en slags mikromakt inriktat på att disciplinera det individuella subjektet. I detta fall handlar det om att fostra en specifik inställning till och vilja att hålla sig ren och därmed hygienisk, enligt särskilda normer. Ohälsa hos målgruppen beskrivs alltså i form av en rad olika åkommor och kopplas inte minst till projektdeltagarnas beteenden – äter dålig mat, sitter still i snön, sköter inte sina tänder. Här har vi alltså olika områden där lärande i form av styrning och disciplinering av målgruppen mot mer hälsomedvetenhet anses angeläget. Hälsa kopplas dock också till socioekonomiska villkor hos målgruppen, vilket kan betraktas mer som ett uttryck för biomakt då socioekonomiska villkor är en mer strukturell fråga för hela befolkningen än individuell hygien och hälsa. Som intervjun nedan visar så upplevs målgruppens stress över sin egen och familjens livssituation påverka deras hälsa på ett negativt vis.

Det är mycket mage, dels så är det väl stress tänker jag. Och stressen, om jag är lite stressad en vecka, det kanske jag bara mår bra av. Men till slut, om den går för långt. Om man går och har den här stressen för sin familj, eller man har stressen för hur vi ska bo i vinter. Hur mina barn ska ha det, hur mina barn ska få ihop det till skolan. Skolan är ju oftast gratis, men det kan ju vara resor dit som måste betalas eller att de måste ha speciella kläder eller så där. Då kan det ju bli problem i kroppen, som sätter sig. Så huvudvärk, mage, hjärta. Många har ju också allvarliga problem. (Delprojektledare FEAD-projekt 2)

I linje med rationaliteten i intervjun ovan kan vi se hur social inkludering konstrueras i termer av tillgång till boende och skola, vilket direkt kopplas till individuella hälsoperspektiv. Målgruppen positioneras som i behov av att lära sig om sociala rättigheter rörande vård, boende, skola och kunskap om vad

som påverkar den egna hälsan i mer direkt bemärkelse. Utifrån ett makt-perspektiv ser vi här hur både biomakten, inriktad på att lära delar av befolkningen om sociala rättigheter och medborgarkunskap, och mikromakten, inriktad på att lära individen att sköta sin hälsa utövas simultant med varandra i samma projekt.

Ett styrningsperspektiv på lärande handlar om att påverka sitt eget och andras beteenden, syn på sig själva, sätt att tänka och vara i önskvärd riktning. Sammantaget kan vi se att det som målgruppen i mångt och mycket anses vara i behov är en slags förändrad mentalitet gällande det egna lärandet, självuppfattningen i termer av delaktighet och egenmakt, medvetenhet om den egna hälsan och om sina rättigheter – alltså en slags fostran av specifika värderingar, mentaliteter och disciplinering av jaget, vilket framgår med tydlighet under intervjun med en projektledare: "För det vi jobbar med är ju beteendeförändringar, värderingsförändringar, det sker ju liksom inte över en vecka" (Projektledare FEAD-projekt 1).

Att fostra och forma någons beteende och värderingar framstår inte som någon quick-fix. Det kräver snarare idogt arbete och kan inte ske på en vecka, enligt informanten. Om vi då betänker vilka förutsättningar för lärande som lyfts fram av informanterna såsom rörlig målgrupp, allvarliga sociala problem, språksvårigheter och så vidare så framstår uppgiften att skapa social inkludering som minst sagt svår att förverkliga. Därför ska vi nu, i den avslutande diskussionen, fördjupa oss i vad som, enligt de professionella, kan tänkas underlätta eller försvåra lärande för målgruppen.

AVSLUTANDE DISKUSSION: HUR KAN LÄRANDE FRÄMJAS FÖR MÅLGRUPPEN?

I den avslutande diskussionen relateras studiens frågeställningar (lärandets *vilka, varför* och *vad*) till frågan om *hur* förutsättningarna att främja lärande för målgruppen beskrivs. Vilka hinder och möjligheter med lärande för social inkludering kan vi identifiera utifrån analysen? Här diskuteras också vilka övergripande ideal och problembilder som styr hur fostran av målgruppen går till samt vilka rationaliteter som ligger till grund för och möjliggör denna styrning.

När det gäller *vilka* som är målgrupp för de lärandepraktiker som studerats har vi kunnat identifiera en spänning mellan socioekonomiskt präglade beskrivningar av målgruppen som marginaliserade och fattiga å ena sidan. Å andra sidan brottas många projekt med etnokulturella dimensioner kring vilka deras målgrupp är, inte minst i termer av romskhet. Återkommande är beskrivningar av att projekten inte vill vara några slags romaprojekt med specifik kulturinriktning, något som inte heller är önskvärt från FEAD:s håll. Å andra sidan identifierar sig en majoritet av projektens faktiska deltagare som romer,

vilket på många sätt också präglar projektens inriktning och vardag. Om projekten väljer att ha ett mer uttalat romafokus riskerar de att bygga vidare på etablerade föreställningar om romer som kulturellt annorlunda och avvikande. Bristande hygien och hälsa är exempel på områden utifrån vilka romer i mångt och mycket har beskrivits som i behov av åtgärder genom historien (Montesino Parra, 2002; Selling, 2013; van Baar, 2018; Yildiz & De Genova, 2017).

När det gäller förutsättningar för att skapa framgångsrikt lärande för social inkludering för FEAD-projektens målgrupp har analysen också pekat på en rad olika problembilder som på olika vis försvårar lärandet, enligt de professionella som intervjuats i studien. Två av de mer framträdande hindren för lärande som lyfts fram handlar om målgruppens mobilitet och språkkunskaper. Som analysen visat, så konstrueras målgruppens rörlighet som ett problem för att skapa fungerande förutsättningar för lärande. Att planera aktiviteter utan att veta vilka eller ens hur många deltagare som kommer närvara från ena dagen till den andra har beskrivits som problematiskt av de professionella. Kopplat till detta är också möjligheten att bygga långvariga och förtröendefulla relationer till projektdeltagare. Just relationen mellan lärare och de som ska lära sig har i forskning lyfts fram som en grundbult för huruvida lärandet ska kunna bli framgångsrikt (Aspelin & Johansson, 2017).

Frågan om *varför* målgruppen ses som i behov av lärande handlar inte minst om de brister i språk som lyfts fram av de professionella som hinder för inkludering. De professionella har positionerat målgruppen i en bristdiskurs där de konstrueras som i stort sett språklösa. Svårigheter att finna sätt att kommunicera är alltså en stor utmaning vad gäller möjligheterna att bedriva läraaktiviteter för just FEAD-projektens målgrupper. Språkfrågan är framträdande i lärande för migranter generellt, men handlar då mer om att lära sig svenska på ett adekvat sätt (Fejes & Dahlstedt, 2017).

Utöver språkproblem och rörlighet så beskrivs målgruppens patriarkala struktur som ett önskvärt område att styra och påverka. Enligt denna rationalitet konstrueras målgruppen som i behov av att lära sig om jämställdhet. Maskulinitetsnormer hos olika migrantgrupper är något som återkommande konstrueras som problematiskt i förhållande till idéer om svenskhet (Gottsén & Jonsson 2012). Behovet att lära om jämställdhet har även i tidigare forskning kopplats till just svenskhet (Herz, 2019; Krifors, 2022; Mulinari, 2008).

Resultat från tidigare studier av insatser riktade till nyanlända i Sverige visar att migranter positioneras som i behov av kunskap för att kunna bli inkluderade i samhället och arbetslivet. Inte minst handlar det om att såväl nyanlända som utsatta EU-migranter anses vara i behov av språkkunskaper, samhällsorienterande kunskaper och hälsorelaterade kunskaper (se exempelvis Fejes & Dahlstedt, 2017). Genom att konstruera utsatta målgrupper som varandes i behov av olika sorters kunskap positioneras de också i en brist-

diskurs (Shapiro & MacDonald, 2017). I de studerade insatserna handlar det inte minst om brister gällande samhällsorienterande kunskaper och jämställdhet. Just samhällsorientering och fostran av den goda och jämställda medborgaren kan ses som ett uttryck för "the civic turn" (Borevi et al., 2017) inom insatser riktade till utsatta grupper.

Grovt kan vi alltså dela in förutsättningarna för att skapa lärande för social inkludering i två olika rationaliteter; *individorienterade problem och lärande* samt mer *strukturellt inriktat problemformulerande och lärande*. Den individorienterade rationaliteten handlar om fysisk och psykisk ohälsa, beskriven som sprungen ur projektdeltagarnas leverne. Den sorts lärande som svarar upp mot en sådan problembild handlar följaktligen om att försöka styra individen mot en hälsosam livsstil, för att på så sätt öka dennes delaktighet i sitt eget liv. En fungerande hälsa är också en förutsättning för att kunna delta i arbetslivet, vilket är en väsentlig aspekt av hur social inkludering konstrueras inom EU-policy. Utifrån ett maktperspektiv kan detta individorienterade lärande förstås som en disciplinerande mikromakt, med fokus på att fostra den enskilda individens vilja och beteende i önskvärd riktning (se Dean, 2010).

Den andra, mer strukturellt orienterade aspekten av lärande och problem handlar om att främja medborgarkunskap hos befolkningen – alltså kunskap om vilka rättigheter och skyldigheter som finns i Sverige och Europa, för att genom ökad medvetenhet främja gruppens deltagande i samhällslivet och demokratin. Mot bakgrund av detta lärande, inriktat på rättigheter, framkommer ett demokratiskt medborgarideal och uppgiften blir att fostra aktiva och delaktiga medborgare (Dahlstedt, 2009). Läraktiviteter kopplat till medborgarkunskap har bedrivits inom ramen för projektens samhällsorienterande uppdrag. Detta perspektiv – fostran av goda och aktiva medborgare – kan delvis tolkas som ett uttryck för biomakt som fokuserar på hur befolkningar styrs och formas (se Dean, 2010). Enligt Milani et al. (2021) är det dock viktigt att komma ihåg att biomakt och mikromakt inte opererar separat från varandra utan är sammanvävda i olika praktiker och utövas simultant, vilket även visats i analysen av FEAD-projekten.

Utifrån ett perspektiv på biomakt kan vi konstatera att denna typ av special- och socialpedagogiska insatser, inriktade på frågor om exkludering/inkludering för utsatta grupper (Cedersund et al., 2021; Nilholm, 2011) bär på fröet till mer övergripande socialpolitiska förändringar när lärandet fokuserar på strukturell nivå och utgår från medborgerliga rättigheter såsom boende och arbete och beaktar socioekonomisk utsatthet. Utifrån ett perspektiv på disciplinering och mikromakt framstår det dock som att det individorienterade lärandet, som syftar till att styra och påverka individernas syn på jämställdhet, hälsa och sina möjligheter att förändra sig själva i termer av ökad egenmakt är minst lika framträdande som det strukturella perspektivet. Om det individorienterade och det strukturella perspektivet ses som sammanflätade, vilket de är i projektens vardag, kan vi se hur styrning av målgrupperna handlar om

att göra dem delaktiga såväl i att forma sig själva och sina förutsättningar, men också det samhälle som de som medborgare verkar i.

FINANSIERING

Denna studie finansierades av FORTE, dnr. 2017-01859.

REFERENSER

- Aspelin, Jonas, & Johansson, Lotta (2017). Relationell pedagogik. Ingång till ett fält. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 22(3–4), 159–165.
- Bacchi, Carol Lee (2009). *Analysing policy*. Pearson.
- Borevi, Karin, Kriegbaum Jensen, Kristian, & Mouritsen, Per (2017). The civic turn of immigrant integration policies in the Scandinavian welfare states. *Comparative Migration Studies*, 5(1), 1-14.
- Brady, Michelle (2014). Ethnographies of neoliberal governmentalities. *Foucault Studies*, 18, 11–33. <https://doi.org/10.22439/fs.v0i18.4649>
- Cedersund, Elisabet, Eriksson, Lisbeth, Ringsby Jansson, Bibbi, Ringsby, & Svensson, Lars A. (2021). Social pedagogy versus social work in a Swedish context. *International Journal of Social Pedagogy*, 10(1), 1-15. <https://doi.org/10.14324/111.444.ijsp.2021.v10.x.013>.
- Clarke, Andrew (2017). Analysing problematization as a situated practice in critical policy studies. *Critical Policy Studies*, 13(5), 1–21. <https://doi.org/10.1080/19460171.2017.1414619>
- Dahlstedt, Magnus (2009). *Aktiveringens politik. Demokrati och medborgarskap för ett nytt millennium*. Liber.
- Dean, Mitchell (1996). Foucault, Government and the Unfolding of Authority. I Andrew Barry, Thomas Osborne, & Nikolas Rose (Red.), *Foucault and Political Reason: Liberalism, Neoliberalism and Rationalities of Government*. (s. 209-230). University of Chicago Press.
- Dean, Mitchell (2010). *Governmentality. Power and rule in modern society*. Sage.
- Edwards, Richard, Armstrong, Paul, & Miller, Nod (2001). Include me out: critical readings of social exclusion, social inclusion and lifelong learning. *International*

Journal of Lifelong Education, 20(5), 417-428.
<https://doi.org/10.1080/02601370120116>

EU-kommissionen (2015). *Guidance fiche. Monitoring under FEAD*. EC.

European Commission, Secretariat-General, (2018). *European pillar of social rights*, Publications Office. <https://data.europa.eu/doi/10.2792/95934>

FEAD (2018). Operativt program för social delaktighet för de personer som har det sämst ställt. (2 februari 2022)
<https://www.esf.se/app/uploads/2021/01/Program-Fead.pdf>

Fejes, Andreas (2014). Lifelong learning and employability. I George Zarifis, & Maria Gravani (Red.), *Challenging the 'European area of lifelong learning': A critical response* (s. 99-107). Springer.

Fejes, Andreas, & Dahlstedt, Magnus (2017). Popular education, migration and a discourse of inclusion, *Studies in the Education of Adults*, 49(2), 214-227.
<https://doi.org/10.1080/02660830.2018.1463656>

Fejes, Andreas, & Nicoll, Katherine (Red.). (2008). *Foucault and Lifelong Learning*. Routledge.

Fogde, Marinette (2008). Self-governance in the job search: regulative guidelines in job seeking. I Andreas Fejes, & Katherine Nicoll (Red.), *Foucault and Lifelong Learning* (s.103-113). Routledge.

Foucault, Michel (2007). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France 1978 – 1979*. Palgrave Macmillan.

Foucault, Michel (1991). Governmentality. I Graham Burchell, Colin Gordon, & Peter Miller (Red.), *The Foucault Effect: Studies in Governmentality* (s. 87-104). University Of Chicago Press.

Foucault, Michel (1983). The Subject and Power. I Hubert Dreyfus, & Paul Rabinow (Red.), *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics* (s. 208–226). University of Chicago Press.

Gottzén, Lucas, & Jonsson, Rickard (Red.). (2012). *Andra män: maskulinitet, normskapande och jämställdhet*. Gleerups.

Herz, Marcus (2019). Becoming' a possible threat: masculinity, culture and questioning among unaccompanied young men in Sweden, *Identities*, 26(4), 431-449, DOI: 10.1080/1070289X.2018.1441692

Hörnqvist, Magnus (2008). Disciplinerande aktivering: Den svenska arbetsmarknadens undervåning. I Richard Ek, Mekonnen Tesfahuney, & Magnus Dahlstedt (Red.), *Den bästa av världar: Beträktelser över en postpolitisk samtid* (s. 64-193). Tankekraft.

Jacobsson, Kerstin, & Johansson, Håkan (2019). Europeanization of and by Civil Society. I Anna Meeuwisse, & Roberto Scaramuzzino (Red.), *Europeanization in Sweden: Opportunities and Challenges for Civil Society Organizations* (s. 23-43). Berghahn.

- Juverdeanu, Cristina (2021). The different gears of EU citizenship. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(7), 1596-1612.
<https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1632697>
- Krifors, Karin (2022). Rural multiculturalism? Migrants, antiracism, and convivial cultures in provincial Sweden. *Ethnic and Racial Studies*, 45(16), 72-92.
<https://doi.org/10.1080/01419870.2021.1998567>
- Peters, Michael A., & Besley, Tina A.C. (2014). Social Exclusion/ Inclusion: Foucault's analytics of exclusion, the political ecology of social inclusion and the legitimization of inclusive education. *Open Review of Educational Research*, 1(1), 99-115.
<https://doi.org/10.1080/23265507.2014.972439>
- Masschelein, Jan, Simons, Maarten, Bröckling, Ulrich, & Pongratz, Ludwig (Red.) (2007). *The Learning Society from the Perspective of Governmentality*. Blackwell Publishing.
- Milani, Tommaso, Bauer, Simon, Carlson, Marie, Spehar, Andrea, & von Brömssen, Kerstin (2021). Citizenship as status, habitus and acts: Language requirements and civic orientation in Sweden. *Citizenship Studies*, 25(6), 756-772,
<https://doi.org/10.1080/13621025.2021.1968698>
- Montesino Parra, Norma. (2002). *Zigenarfrågan*. Lunds universitet.
- Mulinari, Diana (2008). Women friendly? Understanding gendered racism in Sweden. I Kari Melby, Christina Carlsson Wetterberg, & Anna-Birte Ravn (Red.), *Gender equality and welfare politics in Scandinavia: the limits of political ambition?* (s. 167-183). Policy.
- Nilholm, Claes (2011). Forskningen om specialpedagogik. Landvinningar och utvecklingsvägar. *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 12(2), 96-108.
- Nilsson Sjöberg, Mattias (Red.) (2018). *Pedagogik som vetenskap*. Gleerups.
- Olesen, Sören, & Peter Möller, Pedersen. (2004). *Pedagogik i ett sociologiskt perspektiv*. Studentlitteratur.
- Popkewitz, Thomas. S., Olsson, Ulf, & Petersson, Kenneth (2007). The Learning Society, the Unfinished Cosmopolitan, and Governing Education, Public Health and Crime Prevention at the Beginning of the Twenty-First Century. I Jan Masschelein, Maarten Simons, Ulrich Bröckling, & Ludwig Pongratz (Red.), *The Learning Society from the Perspective of Governmentality* (s. 17-36). Blackwell Publishing.
- Rose, Nikolas (1999). *Powers of freedom*. Cambridge university press.
- Shapiro, Shawna, & MacDonald, Michael T. (2017). From Deficit to Asset: Locating Discursive Resistance in a Refugee-Background Student's Written and Oral Narrative. *Journal of Language, Identity & Education*, 16(2), 80-93,
<https://doi.org/10.1080/15348458.2016.1277725>
- Schierup, Carl-Ulrik, Krifors, Karin, & Slavnic, Zoran (2015). Social exclusion. I Magnus Dahlstedt, & Anders Neergaard (Red.), *International migration and ethnic relations* (s. 200-226). Routledge.

Selling, Jan (2013). *Svensk antiziganism*. Sekel.

Simons, Maarten, & Masschelein, Jan (2007). The Learning Society and Governmentality: An Introduction. I Jan Masschelein, Maarten Simons, Ulrich Bröckling, & Ludwig Pongratz (Red.), *The Learning Society from the Perspective of Governmentality* (s. 3–16). Blackwell Publishing.

Svensson, Lennart (2014). *Introduktion till pedagogik*. Studentlitteratur.

Tuschling, Anna, & Engemann, Christoph (2007). From Education to Lifelong Learning: The Emerging Regime of Lifelong Learning in the European Union. I Jan Masschelein, Maarten Simons, Ulrich Bröckling, & Ludwig Pongratz (Red.), *The Learning Society from the Perspective of Governmentality* (s. 37–56). Blackwell Publishing.

van Baar, Huub (2018). Contained mobility and the racialization of poverty in Europe: The Roma at the development–security nexus. *Social identities*, 24(4), 442–458.

Yildiz, Can, & Nicholas, De Genova (2017). Un/Free Mobility. *Social Identities*, 24(4), 425–441. <https://doi.org/10.1080/13504630.2017.1335819>